

УДК 303.01; 338.431.4

Г. М. Запша,
 д. е. н., доцент, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу,
 Одеський державний аграрний університет, м. Одеса

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ АГРАРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

G. Zapsha,
 Ph.D in economic sciences, associate professor, the head of management and marketing department,
 Odesa state agrarian university

METHODOLOGICAL BASES OF RESEARCH OF PROPERTY RELATIONS IN THE SYSTEM OF MODERN AGRARIAN TRANSFORMATIONS

Обґрунтовано, що опрацювання методологічних основ наукових досліджень відносин власності в системі сучасних аграрних перетворень сприятиме формуванню та розвитку високоефективного сільського господарства — невід'ємної складової національного господарського комплексу. Узагальнено методологічні підходи та принципи дослідження сучасних трансформацій відносин власності в сільському господарстві. Визначено, що системність, об'єктивність, історичність та динамічність формують методологічну першооснову сучасних наукових досліджень відносин власності. Доведено, що знання методології дослідження розвитку відносин власності та управління трансформаційними процесами, а також необхідність постійного та повноцінного відтворення в суспільстві системи умов і факторів розвитку відносин власності обумовлюють можливість досягнення високої соціально-економічної результативності реформ як в аграрній, так і в інших сферах економіки.

It is substantiated that the development of methodological bases of research of property relations in the system of modern agrarian transformations will contribute to the formation and development of highly efficient agriculture which is an integral component of the national economic complex. The methodological approaches and principles of the study of the modern transformation of property relations in agriculture are summarized.

It is determined that consistency, objectivity, historicity and dynamism form the methodological basis of modern scientific research of property relations. It is proven that knowledge of research methodology development of property relations and management of transformation processes and the need of permanent and full reproduction in society a system of conditions and factors of development of property relations determine the possibility of achieving a high socio-economic impact of the reforms in the agrarian and in other areas of the economy.

Ключові слова: відносини власності, методологія, аграрні трансформації.
Key words: property relations, methodology, agrarian transformation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Масштаб проведених в сільському господарстві України трансформацій та здобутки від них як сільських мешканців, так і суспільства в цілому актуалізують опрацювання методологічних основ наукових досліджень відносин влас-

ності в системі сучасних аграрних перетворень, бо лише система наукових методів пізнання дозволяє сформуванню вчення, що є адекватним існуючим у сільському соціумі реаліям предметного розвитку відносин власності, і на цій основі цілеспрямовано здійснюваними наступні перетворення, які забезпечують досягнення сільською громадою та суспільством у цілому світових стандартів життєдіяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Підвищений інтерес представників як економічної теорії, так і прикладної аграрної економіки до методологічних проблем сучасних наукових досліджень обумовлений визначальним значенням методу наукового пізнання для виявлення сутності, внутрішньої структури та вектору розвитку явищ і процесів, що характеризують сучасні ринкові трансформації. Так, досліджуючи методи економічної теорії, академік Чухно А.А. справедливо вказує, що об'єктивна дійсність і метод її пізнання, наукова теорія і методологія являють собою певну відповідність, більше за те — єдність. Щоб розкрити внутрішню організацію предмета, необхідно виявити, передусім, об'єктивно існуючі взаємозв'язки і взаємозалежності у предметі дослідження, діалектику їх функціонування і розвитку і вже потім відтворити в теоретичній системі законів і категорій. У силу цього діалектика предмета досліджень містить у собі і визначає собою метод досліджень [1, с. 6].

На необхідність "опрацювання науково обгрунтованого інструментарію, який став би важливою і фундаментальною основою подальшого розвитку аграрної економічної науки та практики" наголошує Хорунжий М.Й. У зв'язку з цим, вчений відзначає необхідність ідентифікації та класифікації нововведених понять та категорій за їхнім цільовим призначенням, умовами й місцем використання, виходячи зі смислового і спорідненого зв'язку, вказує на важливість опрацювання механізму імплементації сучасного дослідницького інструментарію в практику [2, с. 96].

Досліджуючи зміст, цілі, принципи та завдання новітньої аграрної політики України, Кваша С.М. науково обгрунтовує необхідність нового методологічного базису, який в суспільно-політичній площині будується на відомих наукових платформах теорії суспільного вибору, а з позицій оцінки соціально-економічних наслідків прийняття рішень базується на теорії добробуту [3, с. 12—21].

Основою сучасних аграрних трансформацій є розвиток відносин власності. Проблемні ситуації даного явища потребують пізнання його сутності, особливостей розвитку та можливостей з тим, щоб здійснювати аграрні перетворення з максимальною ефективністю для поточної та довгострокової життєдіяльності сільської громади та суспільства в цілому.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є обгрунтування методологічних підходів щодо науково прикладного дослідження розвитку та підвищення соціально-економічної результативності відносин власності в сучасних аграрних перетвореннях України.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ТА ЇХ ОБГРУНТУВАННЯ

Методологія дослідження розвитку відносин власності виступає багаторівневою системою

пізнання та засобів вирішення низки завдань та характеризує такі складові як об'єкт та предмет наукового пошуку. Об'єкт дослідження виступає в якості об'єктивної дійсності, що в реальній економіці відбиває розвиток відносин власності в сільському господарстві України. Предмет наукового дослідження відображає якісні сторони досліджуваного об'єкта та розкриває його властивості. При цьому має місце певне абстрагування стосовно реальної дійсності, якою виступає досліджуване економічне явище в якості об'єкта, що співвідноситься з предметом як загальне та часткове. В даному випадку предмет дослідження представляється сукупністю теоретичних, методологічних, методичних та прикладних положень щодо розвитку відносин власності в сучасних аграрних перетвореннях як вихідної передумови створення соціально-економічної основи підвищення добробуту сільських жителів та забезпечення продовольчої безпеки нації.

Методологія наукових досліджень відносин власності в системі сучасних аграрних перетворень передбачає використання сукупності пізнавальних методів та принципів, до числа основних з яких слід віднести історичність, об'єктивність, системність, динамічність.

Так, історичність віддзеркалює об'єкт дослідництва згідно динаміки його змін та становлення за останню чверть сторіччя у зв'язку з конкретно-історичними часовими вимірами та умовами функціонування. Такий підхід дозволяє представляти трансформації в сільському господарстві України з позицій виникнення існуючих відносин власності, часових етапів їх переходу від одного якісно визначеного ступеню до наступного ступеню та представлення сучасного кінцевого результату. Історизм у дослідженні ґрунтується на аналізі дійсного стану та тенденцій розвитку відносин власності аграрного сектора, тісно пов'язаний з його об'єктивним та системним поданням.

Ретроспективні дослідження аграрних перетворень в Україні з початку 90-х років минулого сторіччя дає підстави для виокремлення двох часових етапів, специфіка яких визначається радикальністю зміни відносин власності в сільському господарстві. Перший — включає 90-і роки минулого сторіччя та збігається з глибинними змінами у відносинах власності на нерухомість, зокрема на землю. Правовим підґрунтям цьому слугували прийняті на той час Закони України: "Про форми власності на землю", Земельний кодекс України, "Про оренду землі", "Про власність" тощо.

Про характер докорінних змін власності на землю свідчать прийняті на тому етапі такі Постанови Верховної Ради України, як: "Про земельну реформу", "Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі", "Про форми державних актів на право власності на землю і право постійного користування землею". Оперативного характеру з активізації трансформацій відносин власності на зем-

лю набули тогочасні Укази Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва", "Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям", "Про гарантування захисту економічних інтересів та поліпшення соціального забезпечення селян-пенсіонерів, які мають право на земельну частку (пай)", "Про заходи щодо подальшого розвитку садівництва та городництва".

Земельним трансформаціям були присвячені Постанови Кабінету Міністрів України "Про Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів", "Про затвердження Порядку державної реєстрації договорів оренди землі" та ін. Крім цього, до кінця 90-х років минулого сторіччя трансформації відносин власності в сфері нерухомості безпосередньо стосувалися організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств як цілісних майнових комплексів та підтримки на селі індивідуального житлового будівництва. Правовий фундамент цих процесів сформували Закони України: "Про підприємства в Україні", "Про підприємство", "Про колективне сільськогосподарське підприємство", "Про селянське (фермерське) господарство", "Про господарські товариства", "Про сільськогосподарську кооперацію", "Про пріоритетність соціального розвитку села і агропромислового комплексу в народному господарстві України"; урядові постанови: "Про прискорення приватизації майна в агропромисловому комплексі та спрощення процедури її проведення" та "Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі", Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки", а також низка інших нормативно-правових актів законодавчих та виконавчих органів державної влади та місцевого самоуправління.

Перший період характеризується високими темпами роздержавлення сільськогосподарських підприємств та персоніфікацією власності на землю. В державних підприємствах різко скорочуються земельні ресурси, тоді як їх розміри в недержавних підприємствах демонструють певну стабільність. Приватна земельна власність громадян нарощується, особливо для ведення особистих селянських господарств, товарного виробництва, колективного та індивідуального садівництва, колективного та індивідуального городництва.

Другий період триває з початку 2000 р. та включає поточний час. Він відбиває пореформений етап розвитку сільського господарства з характерним для перехідного періоду змінами, зокрема серед землевласників та землекористувачів. До його особливих рис слід віднести масштабне зменшення земельних угідь в недержавних підприємствах, тоді як темпи скорочення їх скорочення в державних знизилася.

У методології наукових досліджень об'єктивність забезпечує здобуття та організацію знань щодо досліджуваного об'єкта. Такий підхід означає відображення всього спектра ціннісних орієнтацій, що відбувається в процесі розвитку відносин власності в системі сучасних аграрних перетворень. Адекватність реальному стану в оцінці досліджуваних процесів досягається за рахунок неупередженості дослідника та його незалежності від особистих світоглядних та суспільно-політичних орієнтирів при обґрунтуванні підходів, суджень та узагальнюючих висновків.

Об'єктивність у дослідженні відносин власності дозволяє розкрити реально існуючі суперечності аграрних перетворень та висвітлити широкий спектр різноспрямованих інтересів учасників виробничо-господарської та ринкової діяльності з відповідними критичними судженнями, оцінками та науковими узагальненнями. Об'єктивність дослідження забезпечує науковість, бо правдиво відображає існуючу палітру суперечностей розвитку відносин власності як цілісного соціально-економічного явища.

У методології наукових досліджень використання системного підходу показує належність відносин власності в аграрних перетвореннях до надзвичайно складних та багатофакторних систем, елементи якої, в свою чергу, також представлені системами (підсистемами). Всі вони знаходяться в певному взаємозв'язку та взаємодії, а сукупність таких підсистем формує єдине ціле. Системний підхід забезпечує проведення дослідництва стосовно вказаного об'єкта дослідження як єдиного цілого в якості системи. Кожна її складова частина (підсистема) може досліджуватися як самостійний об'єкт дослідження.

Системність дослідження необхідності аграрних перетворень засвідчує, що можливості адміністративно-командної системи управління, яка ґрунтувалася на ортодоксальних ідеологічних парадигмах щодо переваг соціалістичного способу виробництва, потенціал переважно екстенсивного шляху розвитку сільськогосподарського виробництва були вичерпані. Система економічних та соціальних відносин, що склалася в АПК не відповідала глобальним закономірностям розвитку продуктивних сил і суспільних відносин, заперечувалася досягненнями передових економік ринкового типу, що базуються на демократичних принципах управління, розвитку приватної власності на землю та інші засоби виробництва. Тому приватизація в сільському господарстві України, на наше переконання, мала об'єктивно обумовлений та неминучий характер.

Задум аграрної реформи 90-х років ґрунтувався на абсолютно демократичних цінностях та принципах справедливості щодо забезпечення природного права приватної власності селян на землю, вільного вибору працівниками колгоспів та радгоспів варіантів досягнення своїх економічних інтересів — господарювати самостійно через

відокремлення земельних та майнових паїв, або віддавати їх в оренду новоутвореним аграрним суб'єктам ринкового типу. Передбачалося, що потужний імпульс приватного інтересу в поєднанні з інтенсивними методами ведення сільського господарства забезпечить виведення аграрного виробництва на якісно новий технологічний рівень, гарантуватиме продовольчу безпеку країни, допоможе розв'язати соціально-інфраструктурні проблеми сіл, сприятиме підвищенню рівня доходів сільського населення.

Проте в процесі аграрної реформи була зроблена ставка переважно на науково-методичне та законодавче забезпечення приватизації в частині розпаювання земель та майна колективних сільськогосподарських підприємств та більшості радгоспів, реорганізації їх в нові організаційно-правові форми підприємств. Реформування практично було зведено до формалізації відносин власності на основі домінування її приватної форми, в той час коли реальна приватизація передбачає використання системного підходу, що одночасно з приватизацією включає створення економічних, організаційних, правових, морально-психологічних умов реалізації інтересів сільської громади та новоутворених власників. Без постійного та повноцінного відтворення в суспільстві системи умов і факторів розвитку відносин власності не можна досягти високої соціально-економічної результативності реформ як в аграрній, так і в інших сферах економіки.

Методологія пізнання відносин власності в сучасних аграрних перетвореннях показує, що вони як система не залишаються незмінними. Тому у цьому контексті важливим методологічним підходом дослідження постає динамічність — феномен розвитку. Згідно зі справедливими висновками професора Мельника Л.Г., виробничі біфуркації (якісні зрушення) стають не тільки перманентними, перетворюючись в безперервну низку подій, а й набувають нової якості "економічної місткості", пронизуючи весь територіально-галузевий простір світової економіки. Подібний перебіг економічних процесів потребує принципово нових якостей від людей, які беруть участь у виробництві та керують його процесом. Перш за все необхідні глибокі знання методології розвитку систем та управління трансформаційними процесами [4, с. 6]. Рівень компетенції стосовно таких методологічних знань слугує однією з причин низької соціально-економічної результативності аграрних перетворень.

Вітчизняний економіст-дослідник Шиян Д.В. до числа провідних особливостей сучасного суспільного життя правомірно відносить створення механізмів управління його розвитком. Ним вказується, що вагомого значення набувають теорії, які з необхідною повнотою та адекватністю відображають істотні риси і проблеми функціонування суспільства на конкретних етапах його розвитку. Як вихідну базу при цьому логічно прийняти положення, що суспільний,

у тому числі економічний, розвиток являє собою динамічний процес, у ході якого відбуваються істотні зміни в системах різного рівня та складу [5, с. 7]. Тим самим наголошується на необхідності використання динамічності як методу пізнання, що безпосередньо відноситься до дослідництва відносин власності в системі сучасних аграрних перетворень.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Методологія дослідження відносин власності в системі сучасних аграрних перетворень передбачає проведення науково-пізнавальної діяльності з використанням сукупності методів та принципів, визначальними серед яких є системність, об'єктивність, історичність та динамічність. Перспективи подальших наукових досліджень пов'язані з баченням того, що відносини власності закладають соціально-економічний фундамент високоефективного функціонування аграрного сектору, відродження села й селянства, та мають збалансовувати приватні, громадські, національні та цивілізаційні інтереси всіх учасників сучасних та майбутніх аграрних перетворень в Україні.

Література:

1. Чухно А.А. Діалектична філософія і методи економічної теорії / А.А. Чухно // Економічна теорія. — 2006. — № 4. — С. 3—16.
2. Хорунжий М.Й. Сучасні вимоги до інструментарію аграрної економічної науки та практики / М.Й. Хорунжий // Економіка АПК. — 2015. — № 1. — С. 96—105.
3. Кваша С.М. Методологічний базис прийняття суспільних рішень в аграрній політиці / С.М. Кваша // Економіка АПК. — 2013. — № 8. — С. 12—21.
4. Мельник Л.Г. Фундаментальные основы развития / Л.Г. Мельник. — Сумы: ИТД "Университетская книга", 2008. — 288 с.
5. Шиян Д.В. Формування сучасної парадигми досліджень в аграрній економіці / Д.В. Шиян // Економіка АПК. — 2012. — № 1. — С. 7—12.

References:

1. Chukhno, A.A. (2006), "Dialectical philosophy and methods of economic theory", *Ekonomichna teoriia*, vol. 4, pp. 3—16.
  2. Khorunzhyj, M.J. (2015), "Current requirements for agricultural tools of economic science and practice", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 96—105.
  3. Kvasha, S.M. (2013), "Methodological basis of social decision-making in agricultural policy", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 12—21.
  4. Mel'nik, L.G. (2008), *Fundamental'nye osnovy razvitiya* [Fundamentals of development], ITD "Universitetskaja kniga", Sumy, Ukraine.
  5. Shyian, D.V. (2012), "Formation of the modern paradigm of research in agricultural economics", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 7—12.
- Стаття надійшла до редакції 16.07.2015 р.*